Baltimore ի Walters Art Gallery ի Թիւ 541 Աւետարանը գրուած է նոյն Յովհաննէսի կողմանէ, օգնութեամբ իր աշակերտ Մելքոնին: «Յիշեսջիք ի մաքրափայլ աղօթս ձեր զմեղապարտ Յովանէս գրիչս եւ հայցել թողութիւն յանցանաց իմոց: Այլ եւ ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած ամենայն երախտաւորացն մերոց եւ ծնաւղաց իմոց: Հօրս Ճանիպէկին եւ մօրս Եթարին, եւ եղբարցս Կարապետին եւ Աստուածատուրին եւ կուսան քրւերս Մարգարտին եւ կնքահօրս տէր Աբրահամ սուրբ ծերունի կրօնաւորին՝ զպատճառն իմոյս տառակրթութեան...: Նաեւ ուսուցողին իմոյ տէր Աստուածատուր քարտուղարին ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած եւ ընդ գրչապետացն դասեսցէ. ամէն: Այլ եւ զկենակիցն իմ զՀումայն եւ զհայրն իւր զԳրիգորն որ յայսմ ամի հանգեաւ ի Քրիստոս, եւ զմայրն իւր զՄելիքզատան եւ զդստերս իմ զՄարիամն եւ զՄարանան...: Նաեւ զհոգեւացեալն մարմնոյն զհոգեւոր որդեակն իմ զՄելքոն պատանին, զչնորհալի զպիրն՝ զգծագրող սուրբ աւետարանիս խնդրեմ աւժանդակութիւն աղօթից ձերոց, զի մարդասէր Աստուած սուրբ հոգին առատապէս ծաւալեսցի ի նա եւ բազմապատիկ հեղեալ լցուսցէ շնորհօքն երկնային եւ պահեսցէ ի սէրն Քրիստոսի. անփոխն մնալ ի վերայ երկրի, մինչեւ ի խոր ծերութիւն...: Ընդ նմին եւ զծնողս իւր, զԱմիրճան հայրն իւր, զհանգուցեալն ի Քրիստոս, որոյ ողորմեսցի Քրիստոս, եւ զմայրն իւր զՄարիամն եւ զեղբայրն զՊաղտասարն եւ զհանգուցեալն ի Քրիստոս. զնանան որ զրազում մայրութիւն արարեալ է իւրն»: Յովհաննէս իւր անունը գրած է նաեւ Յովհաննէս Աւետարանչի պատկերին տակ՝ «Եւ ես ծագկոզս անարժան, որ Յովհանէս կոչիմ յանուն, ըզիս արէք յիշման արժան, եւ զձեզ աւրհնէ անմահ արքայն»:

Յիշատակարանէն թերթ մը ինկած ըլլալուն, գրութեան թուականը չկայ: Ձեռագրին ստացողն է «հաւատարիմ եւ աւրհնեալ կինն Նապաթն, եւ ետ գրել զսուրբ քառաջահեան աւետարանս յիշատակ հոգւոյ իւրոյ եւ ծնաւղաց իւրոց. հօրն Սարգսին եւ մաւրն Տըլշատին, եւ իւր հանգուցեալ որդոյն Մելքոնին եւ Խաչատուրին եւ Ղարիպին... եւ ետ նուէր եւ ընծայ ի դուռն սուրբ Սարգսի եկեղեցւոյն զի միշտ եւ հանապազ ընթերցցի»: Նապաթ կին մը ստացողն է նաեւ 1611 թուին Ամիթ գրուած Աւետարանին, որուն յիշատակարանէն մաս մը Գ. Սրուանձտեանց արտագրած է (Թորոս Ազբար, Բ., էջ 424): Արդեօք նո՞յն ձեռագիրն է, որուն այժմ կորսուած թերթէն Սրուանձտեանց գտած է գրչութեան թուականը:

Կը կարծեմ որ նոյն Յովհաննէսը ծաղկած է Էջմիածնի նոր Թիւ 44 Աւետարանը (Էջմիածին, 1951 Յուն.–Փետր., էջ 87): Զուղայեցի Խոճայ Մահսումը կը ստանայ «զսուրբ աւետարանս ի Բաղէշ քաղաքի, ի գծագրողէն ումեմն Յովսէփ եպիսկոպոսէ: Եւ բերեալ ի Համիթ, ի գրչես Յովանիսի, եւ ետ լընուլ զթերին, զգլխագիրն, զծաղկեն եւ զկազմեն, զոր եւ մեք... կատարեցաք... ՌԾԷ (1608) թուիս, ի մայրաքաղաքս Համիթ, ընդ հովանեաւ սրբոյ Սարգսի զօրավարին եւ այլ սրբոց...»: Ձեր նշանակած Թիւ 24 մատեանը՝ Էջմիածին Թ. 1245, Ներսէս Շնորհալւոյ Մատթէի մեկնութիւնը, գրուած 1613 թուին, նոյնպէս Ճանիբէկի որդի Յովհաննէսին գործը ըլլալու է, քանի որ ան կը յիշէ իր հոգեւոր որդին Մելքոնը: Վերջապէս հաւանաբար նոյն Յովհաննէսն է, այն Յովհաննէս Համթեցին որ 1598ին նկար մը կ'աւելցնէ երկու տարի առաջ Եղեսիա գրուած ձեռագրի մը մէջ (Երուսաղէմ, Թիւ 260, Յուցակ, Գ. հատոր, էջ 47):

Գալով Յովհաննէս Սարկաւագի մը եւ Խաչատուր գրչին, անոնք դեռ կ'ապրէին 1660 թուին, երբ օրինակեցին եւ ծաղկեցին Երուսաղէմի Թիւ 1947 Աւետարանը: «Քրիստոնեայ ումն Աստխան անուն ցանկացաւ սուրբ մատենիս որ եւ ետ գրել զսուրբ աւետարանս Յոհանէս ումեմն սարկաւագի, յիշատակ... հաւրն Աստուածատուրին եւ մաւրն Պալաշխին... եւ եղ զսա անջինջ յիշատակ ի աստուածակոչ քաղաքն Երուսաղէմ, ի դուռն սրբոյն Յակովբայ...: Արդ ծաղկեցաւ սուրբ աւետարանս ձեռամբ սուտ եւ փուտ Խաչատուր գրչի, ի մայրաքաղաքն Տիգրանակերտ որ այժմ ասի Համիթ, ի դուռն սուրբ Կիրակոսի, եւ մօր նորա Ուղիտայի, եւ սուրբ Սարգսի զօրավարին եւ որդեթեան տէր Ոնոփրիոս բարեւնպաստին եւ Աստուածարան վարդապետին...: Արդ ես մեղաւոր Խաչատուր գրիչս... ապաչեմ... Աստուած ողորմի ասացէք ինձ եւ ծնաւղաց իմոց, հօրս Քասպարին եւ մօրս Շնահաւորին, եւ կենակցուս եւ դստերս Աննային...:

Եղիայ Համթեցին, որուն 1646ին Պոլիս գտնուիլը յիշած էք, արդէն 1640ին հոն գացած էր, եւ օրինակեց ու ծաղկեց Աւետարան մը Մահդասի Մարիամին համար (Լալայեան, Յուցակ, էջ 899—902):

Թէեւ այս ձեռագիրները Բարսեղ Ամթեցու մասին տեղեկութիւններ չեն տար, կը կարծեմ որ հետաքրքրական են Ամիթի դպրատան գործունէութեան համար:

Ձեր յօդուածին մէջ (էջ 426) կարծեմ վրիպակ մը սպրդած է: Ստեփաննոս Կարմիրի որդի Մինասի համար կը գրէք «Մինասի մասին Սիոն 1951, 142/146»: Բայց այս Մինասը, որդի Մախթումի եւ Մարմելիքին, տարբեր գրիչ մըն է — ան աշխատած է Վանի շրջանը, գրեթէ երկու դար առաջ, 1432—1469 թուականներուն:

Մնամ յարգանօք
ՍԻՐԱՐԴԻ ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ԴԱՒԻԹ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ԽՄԲԱԳԻՐ ԹԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Երեւանի Պետական Մատենադարանի Թ. 2679 (Գէորգեան, Թ. 102), գրուած 981ին, թուղթի վրայ, գանձարան մըն է հաղուագիւտ բնագիրներու, իմաստասիրական, հայրաբանական եւ պատմական բովանդակութեամբ: Հաւաքողն եղած է Դաւիթ քահանայ, օրինակողն՝ անոր որդին Ղուկաս. տեղը՝ անյայտ: Այն սեպհականութիւնն եղած էր Կարնոյ Կարապետ եպիսկոպոսի, որ 1830ի գաղթին հետը բերած էր Կարնէն: Այս ձեռագրէն 1835ին օրինակութիւններ կատարած է Հ. Ե. Սեթեան Վենետիկի Մխիթարեան Մատենադարանի համար, ուր կը կրէն Թ. 739/218 եւ 740/219 (հմմտ. Հ. Բ. Սարգիսեան, Յուցակ, Բ., էջ 270—303): Արտագրութիւններ կատարած է ուրիշ անանուն մ'ալ այն տարիներուն. այս հաւաքման պատահեցայ 1924ին, ի Սամարա եւ գնեցի. այժմ Երեւան, Պետ. Մատենադարան, Թ. 6828:

1858ին Կ. Տէրոյենց հրատարակեց Երեւակի մէջ, Դ. տարի, էջ 233—240, 263—270, անբաւարար ցուցակագրութիւն մը այս ձեռագրին:

Մխիթարեանք եւ Էջմիածնի Միաբաններէն Գալուստ եւ Կարապետ Տէր-Մկրտչեան, Գարեգին Յովսէփեան, ինչպէս նաեւ Աշոտ Աբրահամեան հրատարակեցին այս ձեռագրէն բազմաթիւ մեծ եւ փոքր հատուածներ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

1. Թղ. 35ա. «Զդաւիթ քահանայ յիշեցէք ի Քրիստոս:

2. Թղ. 59բ. Զդաւիթ քահանայ յիշեսջիք ի Քրիստոս, զստացող սուրբ գրոցս:

3. Թղ. 86բ. Յիշեսջիք ի Քրիստոս զիս զդաւիթ քահանայ. որոյ զիրս գրեցաւ եւ զորդի իմ զՂուկաս, որ գծագրեաց իսկ զսա»:

4. Թղ. 152ա. Փառք ամենասուրբ Երրորդութեանն զաւրացուցչին իմոյ, եւ ընդունաւղին տկարաց, որ զաւրացուցանէ զհաւատացեալս անուան իւրոյ առ ի ճանաճանաչել զհաւատոյ լրումն:

Ես Դաւիթ քահանայ ցանկացայ լուսաւոր եւ աստուածազան վարդապետութեան սրբոյն Աթանասի, որ ընդդէմ Արիանոսաց եւ Հրէից յաղագս անաւրէնութեան Աստուծոյն բանի՝ ծանոյց երիս անձնաւորութեան եւ մի աստուածութիւն. զորս ես ըստ իմոյ նուաստութեանս եւ աղքատ մտացս ի մի վայր բովանդակեցի, առեալ եւ սուղ ինչ ի սրբոյն Անդրէասի վարդապետութենէն եւ ի սրբոյն Անդրէասի վարդապետութենէն եւ ի ժառանգութիւն որդւոյ իմոյ Ղուկասու, որ գծագրեաց իսկ զսա:

Արդ աղաչեմ զամենեսեան, որք ընթեռնուք եւ ուսանիք եւ կամ յայդս մատենագրէք ի սմին աւրինակէ՝ յիշման արժանի արասջիք, զի թերեւս արասցէ Աստուած ողորմութիւն յաւուրն համառաւտի, ուր բանք սպառին եւ գործք թագաւորին (ա'յսպէս), լսել դերանաւետ ձայնն՝ Եկայք աւրհնեալք Հաւր իմոյ, զոր Աստուած մեզ եւ ձեզ հասարակաց շնորհեսցէ. ամէն: Եւ է նորոգումն սորայ ի Նվ թուականութեանս Հայոց:

5. Թղ. 163ա օտար գրիչ մը կը յիշատակագրէ.

Տէր Յիսուս Քրիստոս միածին Որդի Աստուծոյ, ողորմեա Գիշին եւ Ագիզ մամին եւ զաւակաց նոցա՝ տէր Սարգսի, Կարապետին եւ Մելքիսեդեկա եւ մեղաւոր աւագ էրէց

© National Library of Armenia

Յովհաննէսի որդւոյ Գիշի, որ գրկունքս դնեցի եւ յեռ ՄԾԴ ամի զցանկս յաւրինեցի ի ՈՀԴ թուականիս։

ԳՐԶՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԻՆ

Դաւիթ քահանայ կը գրէ. «Եւ է նորոգումն սորա ի ՆԼ թուականութեանս Հայոց». գրիչն եղած է իր որդին Ղուկաս։ Այս «նորոգումն» բառը իմացուած է այժմեան իմաստով՝ վերակազմուած. ուստի ձեռագիրս ՁԱՍՍՈՒԱԾ է որ եւ է կերպով, ապա միւսանգամ վերանորոգուած ՆԼ տարւոյն։ Բայց հոս Դաւիթ պարզապէս ըսել կ'ուզէ, թէ իր հաւաքած նիւթերը Ղուկաս ի նորոյ արտագրած է 981ին։

Թ. 5 Ցիշատակագրութեան մէջ Յովհաննէս աւագերէց կը յայտարարէ թէ «յեռ ՄԾԴ ամի զցանկս յօրինեցի ի ՈՀԴ թուականիս», այն է 1125։ Այսինքն Յովհաննէս կազմած է ձեռագրիս ցանկը 1125ին, անոր գրուելէն 254 տարի ետքը։ Այս հաշուով ձեռագրին գրչութեան տարին կ'ըլլայ 971։

Գալուստ Տէր-Մկրտիչեան, Թուղթ առ Հ. Յ. Տաշեան, Մատենագիտական մանր ուսումնասիրութիւնք, Ա., Վիեննա 1895, էջ 295, կը գրէր. «Ըստ իս նորոգումը պէտք է հասկնալ այն մարդով որ ձեռագիրն ընդհատումներով է գրուած երկար տարիների ընթացքում։ Մի ուրիշ յիշատակարանից (կ'ակնարկէ Թ. 5) կարելի է մակարերել ձեռագրի բուն թուականը, այն է ձեռագրի առաջին մասին գրութեան թուականը, որ լինելու է ՆԻ (=971)»։ Այս ենթադրութիւնը իւրացուցած են Գ. Յովսէփեան, Աշոտ Աբրահամեան եւ ուրիշներ։

Այժմեան վիճակին մէջ ձեռագրիս «Ա. մասը» կը կազմեն առաջին 151 թուղթերը։ Այս մասին մէջ որ եւ է յիշատակութիւն չկայ «ՆԻ» տարւոյ մասին. բայց կայ թղ. 1ա «ՆԼ» տարին, որով կը սկսի 532 բոլորակի աղիւսակը։ Ուստի աւելի խոհեմական պիտի ըլլայ համարիլ, թէ Յովհաննէս աւագերէց իր հաշուին մէջ (674 [1125]—430 [981] = 244) տասով մը սխալած է, փոխանակ ՄԽԴի, գրած է ՄԾԴ։

ԴԱՒԻԹ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ԽՄԲԱԳԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Դաւիթ թէպէտ ինքզինքը մարդով աղքատ կը ներկայացնէ, բայց ունեցած է նրբաճաշակ քիմք, եւ սուր հոտառութիւն գրականի մարդին մէջ. ան քրքրած է բազմաթիւ գրքեր, եւ «հաւաքած» եւ ի մի վայր բովանդակած է բազմազան բովանդակութեամբ մանր բնագիրներ, որոնց մեծագոյն մասը հաղուագիւտ հատակոտորներ են։ Երբ կը գրէ Ցիշատակարանին մէջ, թէ «առեալ եւ սուղ ինչ ի սրբոյն Անդրէասի վարդապետութենէն եւ յայլոց նորին նմանեաց՝ զՇարագրութիւն տոմարաց հաւաքեցի ի գիրսս յայս». կը համարիմ թէ կ'ակնարկէ այն ժամանակագրութիւնը, զոր գտեղած է 28բ—70բ թղթերու մէջ, եւ որուն խորագիրն է. «Մովսէսի Խորենացւոյ եւ Անդրէասի»։ Իրօք ալ հաւաքած է հոս «Յանդրէասէ եւ յայլոց նորին նմանեաց», այլ եւ այլ հատուածներ եւ անոնցմով, հիւսած է ժամանակագրութիւն մը, որ կը հասնի մինչեւ 685։

Եւսեբիոսի Քրոնիկոնէ եւ Եկեղեցական Պատմութենէ, Եպիփանէ, Կայսերաց գրքէ եւ այլ մեղի անծանօթ աղբիւրներէ, ի մէջ այլոց նաեւ Վրթանէս Քերդողի Ժողովոց պատմառէ։ «Անդրէաս» հոս կը նոյնանայ «Հիպոլիտոսի» կամ «Աղգաց գրքի», Liber generationis (hominum) հեղինակին հետ. որուն հայերէն թարգմանութենէն ընդարձակ փոխառութիւններ առած է։ Գտած եմ այս գրքին առաջին մասը հանդերձ յառաջաբանով, որուն խորագրին մէջ դժբախտաբար հեղինակի անունը անընթեռնելի է։

Եթէ Դաւիթն է ժամանակագրութեանս հիւսողը, պէտք է իր անունով կոչուի այս՝ «Դաւիթ քահանայի խմբագիր ժամանակագրութիւնս», 981 տարիէն։

Ժամանակագրութիւնս մասնաւոր խորագիր չի կրեր։ Սկ. Մովսէսի Խորենացւոյ եւ Անդրէասի։ — Ադամ նախաստեղծ. սա կեցեալ ամս երկերիւր եւ երեսուն. եւ ծնանի զՍէթ...։ Վջ. եւ սպանին ի պատերազմի զիշխանս Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից, յամսեանն սահմի, որ աւր տասն էր ամսոյն, ի ՃԼԴ թուականին Հայոց»։

Երեւան, Պետական Մատենադարան, Թ. 2679 (Գէորգեան 102. յամէ 981), թղ. 28բ—70բ։

Ժամանակագրութիւնս առաջին անգամ լոյս ընծայեց Հ. Բ. Սարգիսեան, Անանուն ժամանակագրութիւն խմբագիր յօրինեալ յէ. դարու ի հնագոյն ժամանակագրաց, Վենետիկ 1904։

Երկրորդ անգամ հրատարակեց Աշոտ Աբրահամեան, Պատմութիւն Անանիայի Շիրակացւոյ համարողի. ի գիրս Անանիա Շիրակացու Մատենագրութիւնը, Երեւան 1944, էջ 142—149 եւ 357—399։

Հ. Բ. Սարգիսեան միտած էր վերագրել ժամանակագրութիւնս Անանիա Շիրակացւոյ. Ա. Աբրահամեան անվարան համարեցաւ Անանիայի հեղինակութիւն։

Եթէ Դաւիթ քահանայ 981ին «զշարագրութիւնս տոմարաց հաւաքեցի ի գիրս յայս» կ'ըսէ, ան կարող էր օգտուիլ թէ Անանիայէն եւ թէ Մովսէս Խորենացիէն. ուստի ինչ ինչ նմանութիւնք ժամանակագրութեանս եւ Անանիայի գրութեանց մէջ, չէին կրնար ապացոյց ծառայել ժամանակագրութիւնս Անանիայի ընծայելու։ Նոյնպէս Մ. Խորենացւոյ ժամանակի համար կարելի չէր ապացոյց փնտռել Ժ. դարու գրուածքի մը մէջ։

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

ԳՈՒԳԵՐՔԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

(Շարունակութիւն։)

6. ԲՆԻ ՁՈՐԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

Շուլավէրի արեւմտա-հարաւային կողմը, բայց գրեթէ վեց վերստ հեռու, Բնի ձորի անառապատ լանջին կը գտնուի հին վանքը, որուն իսկական անունը կը մնայ անծանօթ, որ ծանօթ է լոկ Բրբեւ Բնի ձորի վանք, դի այս վանքէն բաւական հեռու կայ ուրիշ վանք մըն ալ, որ կը կոչուի Բնի ձորի ներքին վանք։

Բնի ձորի մեծ վանքը, ճշդագոյնը՝ եկեղեցին չինուած է հասարակ քարով եւ ունի 10 արշին երկարութիւն եւ 8 արշին լայնութիւն։ Կաթուղիկէն տասը գեղեցիկ սիւներու վրայ կեցած է։ Լոյս կ'ընդունի երկու նեղ ու երկնկէկ պատուհաններէ։ Ներս կը մտցուի կամարակապ դռնէ մը, որուն ճամտցուի կամարակապ դռնէ մը, որուն ճամտցուի կամարակապ դռնէ մը, որուն ճամտցուի կամարակապ քարին վրայ գրուած է «Թվ. ՌՃԺԲ կամաւն ամենակալին Աստուծոյ Յ. Քրիստոսի ձեռամբ Տէր Օհանէս քհ.»։ Շրջապատուած է կրկին պարիսպով, որուն ներքինին մէջ կան քանի մը կիսաւեր սենեակներ։ Եկեղեցւոյ չորրջ կը գտնուին քանի մը գերեզմանաքարեր, որոնցմէ ոմանք արձանագրութիւններով օժտուած են։ Տապանաքարի մը վրայ կը կարդացուի. Ես ի սպէն Ծովանչէցի անուն իմ Թամազ կոչի, որ շինեցի սուրբ եկեղեցիս ի յիշատակ ծնողաց իմոց (Ազգր. Հանդ. 1901, է.—Ը., էջ 332—333)։

7. ԳԱՂԱՑ Ս. ՍԱՐԳԻՍԻ ԵՒ ՄԱԿԱՐԱՑ ՎԱՆՔԵՐԸ

Գուգարքի կողբոփոր գաւառի կոթի գիւղին արեւելեան կողմն է Գագայ Ս. Սարգիսի կամ Սարգսի վանքը, որուն մասին խօսած եմ «Արցախի վանքերը» գրութեանս մէջ (Վիեննա 1953, էջ 217)։ Նոյն երկին մէջ արտայայտուած եմ նաեւ Ս. Մակարի վանքի մասին (անդ, էջ 235—240)։ Այս վանքի նկատմամբ չատ լուրջ ուսումնասիրութիւն ունի Գ. Սարգիսեան, որ նմանարութիւն ունի Գ. Սարգիսեան, որ նմանարութիւն ունի Գ. Սարգիսեան, որ նմանար